UDC 811.163.41’367.634
https://doi.org/10.18485/ms_zmss.2025.108.7

Људмила Поповић
Универзитет у Београду
ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs
https://orcid.org/0000-0002-5774-5754

Ljudmila Popović
Univerzitet u Beogradu
ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs
https://orcid.org/0000-0002-5774-5754

ВЕЗНИК *ЧИМ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ У ПОРЕЂЕЊУ С ИСТОЧНОСЛОВЕНСКИМ ВЕЗНИКОМ *РАЗ*

THE CONJUNCTION *ČIM* IN SERBIAN IN COMPARISON WITH THE EAST SLAVIC CONJUNCTION *RAZ*

Синтаксички статус везника *чим* у српском језику је посебан — у зависности од различитих морфолошких, лексичких, синтаксичких и прагматичких параметара он може имати значење које „балансира“ од темпоралног до узрочног, али и условног. Циљ овог рада је да се опишу различити типови реченица с везником *чим*, као и да се укаже на посебан тип сложене реченице с овим везником у којем се остварује тзв. *обрнута узрочна условљеност* — главна реченица указује на претпостављени узрок ситуације у зависној клаузи, а зависна клауза на реалну ситуацију која служи као основ за логичко закључивање о том узроку. Таквим српским конструкцијама у источнословенским језицима одговарају узрочне реченице с везником *раз*. Показано је такође да везник *чим*, слично источнословенском везнику *раз*, функционише и у условним конструкцијама с ослабљеном хипотетичношћу.

Кључне речи: везник *чим*, таксис, обрнута узрочна условљеност, ослабљена хипотетичност, српски, руски, украјински, белоруски.

The syntactic status of the Serbian conjunction *čim* ’as soon as/since/if’ is special — depending on various morphological, lexical, syntactic and pragmatic parameters, it can have a meaning that “balances” from temporal to causal, but also to conditional. The aim of this paper is to describe the different types of sentences with the conjunction *čim*, as well as to point out sentences in which the so-called *reverse causal conditionality* is achieved — the main clause indicates the assumed cause of the situation in the dependent clause, and the dependent clause indicates the real situation that serves as the basis for logical inference about that cause. Such Serbian constructions correspond to causal sentences with the conjunction *raz* ’since’ in East Slavic languages. Further it has been shown that the conjunction *čim*, similar to the East Slavic conjunction *raz*, can also function in conditional constructions with weakened hypotheticality.

Keywords: conjunction *čim*, taxis, reverse causal conditionality, weakened hypotheticality, Serbian, Russian, Ukrainian, Belarusian.

1. Типови таксисних конструкција с везником чим у српском језику и њихови еквиваленти у руском језику.

Везник чим у временским реченицама, у складу с теоријом таксиса Виктора Храковског (Храковский 2003)[1], указује на тзв. *контактну антериорност*, када зависна ситуација непосредно претходи главној ситуацији (Храковский, Барентсен I, II 2025; Поповић 2014: 60–61; 2018: 510–511)[2]. У терминологији Иване Антонић, која се бавила темпоралном реченицом с везником чим у српском језику, такав однос се одређује као „временска идентификација оријентационог типа постериорност имедијатност“[3] (Антонић 2018: 320–321).

Притом И. Антонић указује на две врсте односа између видско-временских облика предиката у управној и зависној клаузи: у зависној клаузи увек мора бити свршени глагол, а у главној може бити како свршени тако и несвршени. На исту чињеницу указано је у описима таксисних конструкција у српском језику (Поповић 2014, 2018), с тим, што се реченице с перфективним глаголом у предикату управне реченице разматрају у оквиру *конструкција контактне антериорности* (Поповић 2014: 60–61; 2018: 510–511), а оне с имперфективним глаголом — као конструкције у којима се остварује таксис *контактне антериорности при понављању ситуација*, уп. (1) и (2):

(1) *Осетио је*: PRF.PFV беснило **чим** *је* девојчицу *пронашао*: PRF.PFV склупчану испод бара у фоајеу (Б. Пекић, *Беснило*).

(2) Свака жена **чим** *се отреби*: PRS.PFV од чибуљица, пега и младежа као од буба, *постаје*: PRS.IPFV лепа уз помоћ белила енглеске фирме *Roni & son* (М. Павић, *Хазарски речник*)[4].

У таксис контактне антериорности при понављању ситуација спадају и оне реченице у којима се у оба дела конструкције налази облик перфектив-

---

[1] Према В. С. Храковском, таксис је „категорија која се реализује у бипредикативним (и полипредикативним) конструкцијама, у којима се граматичким средствима маркира темпорална локализација (симултаност/асимултаност: антериорност/постериорност) једне ситуације P_1 у односу на другу ситуацију P_2, чија се темпорална локализација одређује у односу на време говора, тј. независно од било које ситуације Pn“ (Храковский 2003: 37).

[2] Аутор захваљује рецензентима овог рада на свим вредним сугестијама које су допринеле његовом побољшању. Одговорност за све евентуалне пропусте у њему, наравно, сноси сам аутор.

[3] Временску идентификацију „постериорност имедијатност“ Ивана Антонић одређује као однос двеју сукцесивних предикација када реченична предикација у целом току свог трајања следи после зависне предикације са податком о временској квантификацији непосредног слеђења (Антонић 2018: 320).

[4] Овом приликом изражавам дубоку захвалност колеги Стефану Милошевићу на помоћи у прикупљању примера из паралелног српско-руског корпуса, који је у припреми. У раду су такође коришћени примери из паралелног (руско-украјинског и руско-белоруског) корпуса Националног корпуса руског језика (https://ruscorpora.ru/). Примери из прозе Б. Пекића су ексцерпирани из романа *Беснило* и *1999*, који су објављени у издавачкој кући „Лагуна” 2011.

ног потенцијала I, односно само у њеном зависном делу. У потоњем случају у управној реченици може се употребити имперфективни глагол (3–4):

(3) **Чим** *би* он ујутру *дошао*: POT.I.PRF на службу, она *би*, као случајно, *прошла*: POT.I.PRF без перике (М. Црњански, *Сеобе*).

(4) **Чим** *би се* неки од њих мало *закашљао*: POT.I.PRF, фра Лука *је приспављао*: PRS.IPFV на свој мангал лончић са травама (И. Андрић, *Травничка хроника*).

У конструкцијама контактног антериорног таксиса изретка је могућа употреба имперфективног глагола у управној реченици, а да се притом не ради о понављању ситуација. Како је било указано у ранијим истраживањима те проблематике, у том случају претежно су у питању имперфективни глаголи који испољавају тенденцију ка реализацији ингресивног значења (Храковский, Барентсен II 2024: 111) или модални глаголи код којих је аспектуална вредност ослабљена пројекцијом пуногначног перфективног глагола у предикату допунске клаузе или инфинитиву уз модални глагол (5–6):

(5) **Чим** *сам угледао*: PRF.PFV Емину, *знао сам*: PRF.IPFV да ће ми бити жена (Поповић 2018: 511/*Svet* 04.12.2012).

(6) Ali **čim** *su došli*: PRF.PFV letnji meseci i *pojavili se*: PRF.PFV studenti, osetljivom Glasinčaninu ***nije mogla***: PRF.IPFV ***da izmakne***: PRS.PFV pažnja koju učiteljica posvećuje Stikoviću (I. Andrić, *Na Drini ćuprija*).

Уобичајено су у конструкцијама с везником чим које су намењене исказивању контактне антериорности могуће комбинације различитих перфективних глаголских облика у предикатима оба дела сложене реченице — свршеног перфекта или аориста у оба дела реченице (7–9, 11), аориста и перфекта у различитим комбинацијама (15), перфекта и плусквамперфекта (у зависној клаузи), футура I у главној реченици и футура II или презента свршеног у зависној клаузи (10) (Поповић 2014: 60–61; 2018: 510–511).

Контактна антериорност која се остварује у таквим конструкцијама потврђује се и у њиховим преводима на друге словенске језике. У даљем тексту навешћемо примере из паралелног српско-руског корпуса, где српским конструкцијама с везником чим одговарају зависносложене реченице с везником только, односно как только, лишь только, только что, только лишь, только, лишь, как...так и сл., који су типично средство исказивања контактне антериорности у руском језику, на пример (7′–11′):

7) **Čim *su* ih *izveli***: PRF.PFV ***rastavili su***: PRF.PFV ih i počeli da saslušavaju odvojeno (I. Andrić, *Na Drini ćuprija*).	(7′) **Как только они *вышли*** в коридор, они ***были тотчас разлучены*** и допрошены порознь (пер. Т. Н. Вирта, *Мост на Дрине*)[5].

[5] Име преводиоца и наслов превода овде и даље у тексту наводе се само код првог примера. Подразумева се да су остали примери из истог дела једног аутора преузети из истог превода.

(8) Прошлог Ускрса **чим *смо ушли***: PRF.PFV ***дунуо је***: PRF.PFV **југо** и она је била у прилици да му пружи нова пророчанства (М. Павић, *Хазарски речник*).	(8′) На прошлую Пасху, **только мы *вошли* к ней, *задул* южный ветер**, и гадалка ***сразу же*** изрекла... (пер. Л. Савельева, *Хазарский словарь*).
(9) **Чим *се нађосмо***: AOR **у табору** принца Баденског, ***дознасмо***: AOR да је и гроф Георгије кренуо на ратиште, а да су генерали Хандерсхајм, Ветерани и Хајзел већ спремни за напад на турске положаје, и да их берберi већ два дана бријy и чешљају у ходу трчкарајући око њих (М. Павић, *Хазарски речник*).	(9′) **Как только мы *оказались* в лагере** принца Баденского, **нам *стало известно***, что граф Георгий выдвинулся на позиции, генералы Хайдерсхайм, Ветерани и Хайзел уже готовы к атаке на расположение турок и цирюльники уже два дня бреют и причесывают их на ходу, бегая за ними.
(10) I **čim mrak *padne***: PRS.PFV, ***uzeće***: FUT.I.PFV **leš**, odneti ga i sahraniti, ali na skrovitu mestu i bez ikakva vidna traga, tako da će izgledati posve verovatno da su ga psi u toku noći razvukli i pojeli (I. Andrić, *Na Drini ćuprija*).	(10′) Они же трое спрячутся в кустах неподалеку, а **как только *стемнеет, возьмут* труп**, унесут его и похоронят, но где-нибудь в укромном месте и так, чтобы никаких следов не осталось и чтобы никто не усомнился в том, что труп ночью растерзали и съели собаки.
(11) **Čim** *se* to *dogodilo*: PRF.PFV, **čim** *je* prvi pustinjak *seo*: PRF.PFV u svoju senku i *popio*: PRF.PFV prvu rosu, riba i jagnje *su se razdvojili*: PRF.PFV (M. Pavić, *Predeo slikan čajem*).	(11′) **Лишь только** первый житель пустыни ***присел*** в собственной тени и ***вкусил*** первой росы, эдомеи ***разделились*** по признакам Рыбы и Агнца (пер. Н. Вагапова, Р. Грецкая, *Пейзаж нарисованный чаем*)

Наглашавању контактног односа антериорности у преводима српских реченица с везником чим на руски језик, осим везника КАК ТОЛЬКО, служе прилози *тотчас* ’истог трена’ (7′), *сразу (же)* ’одмах’ (8′), који се налазе у управној реченици. У појединим случајевима контактну антериорност истиче прилог ЕДВА ’једва/тек’ који се користи као везничка реч у клаузи (12′):

(12) Upravo, to se šaputalo među kasabalijskim devojkama, a **stariji svet je, čim *je prošla***: PRF.PFV **svaka opasnost** i ukinute sve mere zbog epidemije, ***zaboravio***: PRF.PFV i lekara i pukovnikovicu (I. Andrić, *Na Drini ćuprija*).	(12′) Вернее, об этом перешептывались городские девицы, а **публика солидная**, ***едва миновала*** **опасность** инфекции и был снят карантин, ***забыла*** и доктора и полковницу.

Истицању односа контактне антериорности у руском језику могу служити и друга средства. Понекад се у преводу са српског језика на руски

сложена реченица трансформише у просту, када се глагол у предикату зависне клаузе замењује падежном конструкцијом с предлогом *с* ’с(а)’ и именицом процесуалног значења у инструменталу (13′) и (14′) или глаголским прилогом свршеним, најчешће уз подршку прилога *едва* (15′), на пример:

(13) **Čim rat** između Turske i Srbije ***prestade***: AOR, **svet *se umiri***: AOR (I. Andrić, *Na Drini ćuprija*).	(13′) ***С прекращением* войны** между Турцией и Сербией ***улеглись* и волнения**.
(14) Od posluge je ostao sa njima jedino verni i nepromenljivi Milan, stari neženja, ali uvek nalickan lepotan, koje već odavno nije imao više koga da izbacuje iz hotela; **ostali *su se***, kao što se u ovakvim prilikama često dešava, ***razbegli***: PRF.PFV **čim *je* prvi top *pukao***: PRF.PFV nad kasabom (I. Andrić, *Na Drini ćuprija*).	(14′) Из слуг один только верный Милан, закоренелый холостяк и старый франт, давно лишенный практики вышибалы из стен заведения, оставался по-прежнему с ними; **прочая челядь**, как часто бывает в таких обстоятельствах, ***разбежалась с первым пушечным залпом***, прогремевшим над городом.
(15) **Čim *je dotakao***: PRF.PFV nogama zemlju, pukovnik ***se preobrazi***: AOR (I. Andrić, *Na Drini ćuprija*).	(15′) **Едва *коснувшись* земли**, полковник неузнаваемо ***преобразился***.

Значење контактне антериорности при понављању ситуација, на које, као што је било напоменуто раније, указује потенцијал у предикатима оба дела временске реченице (16), односно имперфективни презент у управној клаузи, уз перфективни потенцијал или презент у зависној (17), у преводу на руски језик се дочарава помоћу имперфективних глагола у оба дела конструкције (16′) или само у управној реченици (17′).

Употреба перфективног глаголског прилога уз прилог *едва* у зависној клаузи конструкција контактне антериорности при понављању ситуација представља важну карактеристику овог облика у руском језику.

(16) Та увежбана лепота изискивала је од ње огроман физички напор и **чим би** принцеза **остала**: POT.I.PFV сама и **опустила се**: POT.I.PFV, њена лепота **би се расула**: POT.I.PFV као њена со (М. Павић, *Хазарски речник*).	(16′) Эта искусственная красота требовала от нее стольких сил и напряжения, что, **как только** принцесса ***оставалась***: PRET.IPFV одна и расслаблялась, красота ее ***рассыпалась***: PRET.IPFV так же, как ее соль.
(17) **Čim *primeti***: PRS.PFV da je neko uplašen ili rastužen više od ostalih, on mu ***prilazi***: PRS.IPFV***, razgovara***: PRS.IPFV ga i nudi rakijom, kafom i duvanom (I. Andrić, *Na Drini ćuprija*).	(17′) **Едва *заметив***, что кто-нибудь особенно встревожен или приуныл, Михаило ***спешит***: PRS.IPFV с утешением и угощает кофе, ракией или табаком.

2. Однос повратне условљености у узрочним реченицама с везником чим

Прототипично, када се у предикату једног, најчешће зависног, дела реченице с везником чим, односно у оба њена дела, налази глагол несвршеног вида, долази до контаминације временског односа, који је примаран, узрочним (18). Такав темпорално-узрочни комплекс може више нагињати ка једном или другом значењу, у зависности од подршке контекста.

(18) Ali sada, **čim** *nije mogao*: PRF.IPFV *da se kreće*: PRS.IPFV, *počeo je*: PRF.PFV da uobražava da ga nabijaju na kolac; grčio se i odupirao uz očajnu viku: Ne mene, ne mene! Vilu hvatajte! Ne, Abidaga! (I. Andrić, *Na Drini ćuprija*).

У наведеној реченици (18), која осцилира између темпоралне и узрочне, везник чим присаједињује клаузу с имперфективним модалним и пунозначним глаголом у предикату допунске клаузе. Везник чим у овој клаузи може се заменити везником кад(а) (уп.: Али, сада, *када* није могао да се креће, почео је да уображава...), али и неким узрочним везником, нпр. како (уп.: Али сада, *како* није могао да се креће, почео је да уображава...).

Кад је у питању имперфективност глагола у предикату главне реченице, треба водити рачуна да у сложеном глаголском предикату почетнофазни глагол може бити перфективан док је глагол у облику инфинитива имперфективан, што чини могућом његову двоструку темпорално-узрочну интерпретацију, уп.:

(19) **Чим** *је схватио*: PRF.PFV своју моћ, човек се према природи *почео*: PRF.PFV *понашати*: INF.IPFV као према случајној и несносној рогобатности у уредном поретку вештачких ствари, у свету властитих производа, који би, иначе, без природе био савршен (Б. Пекић, 1999)

Наведени пример (19) је типичан за контаминиране темпорално-узрочне односе и може да се схвати на следећи начин: 1) човек се почео понашати према природи окрутно *након што* је схватио своју моћ; 2) човек се почео понашати према природи окрутно *зато што* је схватио своју моћ.

Могућу замену за везник чим у наведеном примеру (19) представља везник *пошто*, који попут везника чим може реализовати темпорално и узрочно значење, у зависности од аспектуалних показатеља глагола у предикату и контекста (в. 20–21). С тим што у конструкцијама с везником *пошто* темпорална дистанца између ситуација у клаузи и управној реченици није обележена, уп.:

(20) **Пошто** *се вратио*: PRF.PFV, *вечерао је*: PRF.PFV.

(21) **Пошто** *се* касно *вратио*: PRF.IPFV, *вечерао је*: PRF.IPFV сам (Поповић 2014: 135).

Као што је било напоменуто, везник чим реализује узрочно значење у реченицама које садрже имперфективни глагол у предикату зависне клаузе или управне реченице, односно у оба дела сложене реченице, уп. :

(22) **Чим** *си* ме *назво*: PRF.PFV земљак, *јасно* ми *је*: PRS.IPFV одакле си (Интернет).

(23) **Чим** *си*: PRS.IPFV ти *докт͡ор*, па још *д* доктор, *види се*: PRS.IPFV да ниси читао проф. др Елеонору Гвозденовић (Интернет).

(24) **Чим** *су по͡сто͡јале*: PRF.IPFV, *значи*: PRS.IPFV да су имале своју клијентелу (Интернет).

Таквим конструкцијама у источнословенским језицима одговарају сложене реченице са двовалентним везником РАЗ, чије значење варира од узрочног до условног у различитим типовима реченица. Уп.:

(25) (рус.) Последние слова Долинника все сказали Павлу. Было ясно: Долинник свой человек. **Раз** *провожал* Жухрая, *значит*... (Н. Островский, *Как закалялась сталь*).

’Последње речи Долиника рекоше Павлу све. Било је јасно. Долиник је наш човек. **Чим** је пратио Жухраја, значи...’(ред. прев. Б. Марковић, *Како се калио челик*).

(26) (укр.) **Раз** уже так *сталося*, **раз** уже *світ перемінився*, комусь же, видно, *треба* цю зброю *брати*, будь вона проклята нехай! (О. Довженко, *Ніч перед боєм*).

’**Чим** је већ дошло до тога, **чим** се већ свет преокренуо, неко изгледа мора да се лати тог оружја, дођавола!’

(27) (блр.) Зазыба разумеў — абвяргаць бязглуздзіцу Брава-Жыватоўскага адзін на адзін, таксама як і пераконваць яго ў адваротным, *было справай дарэмнай*, **раз** ужо ўсё гэта *вынашана* ў думках і *складзена* ў пэўную сістэму (І. Чыгрынаў, *Аґраўданне крыві*)

’Зазиба је схватио да би побијање мишљења Браво-Животовског, као и његово убеђивање, представљало чисто губљење времена **чим** је све то у његовим мислима већ сложено и изграђено у прави систем.’

Неопходно је нагласити да се у руском језику везник РАЗ среће чешће него у украјинском и белоруском, где му често одговарају везници са већим степеном ’спецификације’ условног или узрочног значења. Рецимо, у украјинском језику као еквиваленти руског везника РАЗ могу се јавити следећа средства: условни везник ЯКЩО ’ако’, темпорално-условни везник КОЛИ ’кад(а) (у значењу ’ако’), као и узрочни везник ОСКІЛЬКИ ’јер/пошто’, док му у белоруском одговарају РАЗ и, чешће, темпорално-условни КАЛІ ’кад(а) (у значењу ’ако’), уп.:

Руски	Украјински и белоруски
(28) Ничего подобного, — воскликнул рыжий, — что это такое: ***раз уж* заговорил, *так уж* непременно арестовать**! (НКРЯ/М. Булгаков, *Мастер и Маргарита*)	(28′) Поцілила пальцем у небо, — вигукнув рудий, — що це таке: ***раз* заговорив, *так* уже неодмінно маю арештовувати**! (пер. М. Білорус, *Майстер і Маргарита*)

(29) Ничего удивительного не было уже и в том, что человек на стене неподвижен: ***раз*** **не шевелится — интерес небольшой** (НКРЯ / М. Троепольский, *Белый Бим Черное Ухо*).	(29′) Нічого дивного вже не було і в тому, що людина на стіні нерухома: ***якщо*** **не ворушиться — зовсім не цікаво**. (пер. В. Бідова, *Білий Бім Чорне Вухо*)
(30) А ***раз*** **богатые утекают — значит, придут партизаны**, — окончательно и твердо разрешил этот политический вопрос Сережка (НКРЯ / Н. Островский, *Как закалялась сталь*).	(30′) А ***коли*** **багаті тікають — значить, прийдуть партизани**, — остаточно й рішуче розв'язав це політичне питання Сергійко (пер. В. Петровський, *Як гартувалася сталь*).
(31) Он уже осваивался в роли собутыльника, ***раз уж*** **его лишили роли хозяина, боком присел к столу** и жевал корку хлеба. (НКРЯ / пер. В. Быков, *Знак Беды*)	(31′) Ён ужо асвойваўся з роляй сабутэльніка, ***калі*** **не гаспадара, бокам прысеў да стала** і зжаваў скарынку. (В. Быкаў, *Знак бяды*)
(32) Ты **решил подняться** ко мне, ***раз уж*** **я не могу спуститься**, так? (НКРЯ / Б. Заходер, пересказ повести *Мэри Поппинс*)	(32′) Ти **вирішив піднятися** до мене, ***оскільки*** **я вже спуститися не можу**, чи не так? (пер. М. Камінчук, *Мері Поппінс*)

Поредећи наведене везнике у источнословенским језицима са српским везником чим, не можемо да не запазимо сличност међу конструкцијама у којима се они користе. Постоји ипак једна значајна разлика. Везник раз у руском језику јавља се у клаузама с узрочним и условним значењем, док се темпорално реализује само у погледу тзв. секундарног таксиса[6], док се у украјинском језику исти везник јавља претежно у условним реченицама, што потврђују и украјинске граматике. Раиса Христианинова, на пример, сврстава украјинске конструкције с везником раз у условне реченице потенцијалног типа (Христіанінова: 2012: 199–200). О условним реченицама с везником раз у источнословенским језицима у поређењу са српским конструкцијама с везником чим, међутим, биће више речи у даљем тексту.

У србистичкој литератури посебно су издвојене конструкције с везницима чим, док и кад, које припадају посебном *субпољу узрока критерија* (Ковачевић 2012: 120). Како наводи Милош Ковачевић, „овим се синтаксичким јединицама, наиме, увијек изражава *субјективни критериј асоцијативно-фреквенцијског типа*: на основу заједничког појављивања (макар и случајног) X и Y, при свакој се наредној реализацији X закључује о реализацији Y [...]. Узрок је овде типа *causa cognoscendi*, али ријетко ван мишљења самог субјекта или *causa vera* (истинит узрок)“ (Исто). Како би

[6] Секундарни таксис (у руској лингвистици *фоновый таксис*, в.: Храковский 2003; Поповић 2014) очитава се на нивоу узајамне темпоралне локализације између предикација у реченицама које нису временске, већ указују на другу врсту семантичко-синтаксичког односа.

илустровао свој закључак о таквом типу узрочних реченица с везником чим, М. Ковачевић наводи следеће примере:

(33) **Чим** багрем овако *мирише*: PRS.IPFV, *биће*: FUT.I.IPFV *кише* (Ковачевић 2012: 121 / Д.Ћосић)

(34) *Југовина је*: PRS.IPFV: PRS.IPFV, **чим** *смрди*: PRS.IPFV ћенифа (Ковачевић 2012: 121 / С. Куленовић)

(35) Ти *си*: PRS.IPFV *нездрав*, **чим** *правиш*: PRS.IPFV таква поређења (Ковачевић 2012: 121 / А. Исаковић).

Међутим, уколико посматрамо пажљиво наведене примере, узрок у конструкцијама овог типа није садржан у клаузи већ у главној реченици, а клауза заправо указује на чињенично стање које је последица тог претпостављеног узрока, до којег се дошло логичким закључивањем, уп.:

(36) Багрем мирише **јер** се спрема киша.

(37) Смрди ћенифа **јер** је југовина.

(38) Правиш таква поређења **јер** си нездрав.

Такав се однос између управне реченице и зависне клаузе у лингвистичкој литератури одређује као *однос обрнуте условљености*[7], када се прерасподељују функције између управне реченице и зависне клаузе. Овај тип односа је типичан за реченице с везником раз у руском језику (Ляпон 1980: 582). Дакле, у наведеним примерима с везником чим (33–35) *клауза указује на постојећу ситуацију о чијем се узроку нагађа у управној реченици*.

Реченице обрнуте условљености разликују се од правих узрочних реченица, уп.:

(39) Трава *је мокра* **јер** *је падала* киша.

(40) **Чим** *је* трава *мокра*, *падала је* киша.

Клауза с везником јер у примеру (39) указује на ситуацију која крије узрок ситуације у управној реченици. Такав узрок можемо одредити као *causa vera*. С друге стране, у реченици с везником чим сама управна реченица садржи узрок *causa vera*, док клауза указује на последицу те ситуације. Управо та чињеница спречава могућност замене везника јер на чим у правој узрочној клаузи, уп.:

(39′) *Трава је мокра, чим је падала киша.

Пошто је очигледно да се у закључивању полази од оног што је реално ка претпостављеном, а не обрнуто, права логичка структура (псеудо)узрочних реченица с везником чим није P <= Q, већ **P => Q**, где је P предикација у управној реченици, а Q — у зависној клаузи.

---

[7] Еквивалент руског термина *обратная* обусловленность, који користи М. Љапон (Ляпон 1980: 582).

У оба наведена примера — правој узрочној реченици с везником ЈЕР (39) и реченици обрнуте условљености с везником ЧИМ (40), прави узрок тога што је трава мокра је свакако киша, без обзира на синтаксичку структуру реченице. Тај се узрок, међутим, у наведеним реченицама приказује из угла различите комуникативне перспективе. Уз помоћ везника чим *тематизује се клауза*, за разлику од праве узрочне реченице где клауза, која је увек у постпозицији са везником ЈЕР, садржи рему, уп.:

(39′) Трава *је мокра* **јер** *је падала* киша (зависна клауза садржи рему).

(40′) **Чим** *је* трава *мокра, падала је* киша (управна реченица садржи рему).

Упоредићемо наведене примере с везником чим с одговарајућим примером реченице с везником РАЗ који указује на однос обрнуте условљености у руском језику:

(41) Значит у тебя *хороший характер*, **раз** тебе везде *хорошо* (Ляпон 1980: 582/ Носов).

’**Чим** ти је свуда лепо, добар си по природи.’

Како указује Маја Љапон (Ляпон 1980: 582), ауторка поглавља посвећеног сложеној реченици рашчлањене структуре у академијиној граматици руског језика под редакцијом Наталије Шведове (Шведова 1980), у примеру овог типа може се реализовати однос обрнуте условљености, кад ситуација Q (*тебе везде хорошо* ’свуда ти је лепо’) представља последицу ситуације P (*у тебя хороший характер* ’добар си по природи’), тј. прави узрок ситуације Q крије се у томе што је X, према говорниковој претпоставци, добар по природи (P => Q)[8].

Конструкције с везником ЧИМ и модалном речју МОРА у управној реченици

У главном делу реченице обрнуте условљености може се налазити модална реч која додатно истиче да се информација у том делу конструкције износи на основу логичког закључивања о узроку ситуације која се износи у зависној клаузи, уп.:

(42) (блр.) Даўно, **мабыць**, *падрыхтаваўся*, **раз** *адважыўся* прыехаць (НКРЯ: Іван Шамякін, *Вазьму твой боль*)

’Мора да се одавно спремао, **чим** се усудио да дође.’

Чињеница да се ради о логичкој претпоставци на основу премисе која се износи у управној реченици указује на то да је конструкција с везником РАЗ/ЧИМ обележена у смислу говорникове епистемичке дистанце, а сам везник може спадати у лексичке маркере епистемичке модалности.

---

[8] «В построениях такого типа могут иметь место отношения обратной обусловленности: (тебе везде хорошо (следствие), потому что у тебя хороший характер (истинная причина))» (Ляпон 1980: 582).

У српском језику модалну компоненту говорникове епистемичке дистанце према саопштаваном у реченицама с везником чим најчешће наглашава модални глагола *мора*, уп.:

(43) **Мора** да одавно *није јео*, **чим** се толико *жури* (М. Лалић / Војводић 2018: 444)

'Толико жури (последица) *јер* није јео (претпостављени / хипотетични узрок)'

(44) **Мора** да су Тробрку *дрхтале* гаће, **чим** му је и вечеру *дао* (М. Лалић / Војводић 2018: 446)

'Дао је вечеру (последица) *јер* су му дрхтале гаће (претпостављени/хипотетични узрок).'

(45) **Мора** да *си штетан*, сумњив, **чим** *се намећеш* од почетка (М. Лалић / Ковачевић 2012: 121)

'Намећеш се (последица) *јер* си штетан, сумњив (претпостављени / хипотетични узрок).'

Непримарно епистемичко значење модалног глагола *морати*, које је одређено у литератури као псеудоаподиктивно или персуазивно-аподиктивно (Пипер 1983), наглашава у конструкцијама с везником чим хипоптетичност узрока реалне ситуације о којој се саопштава у клаузи, те истиче обрнуту условљеност наведене конструкције. Нагласићемо да се у наведеним примерима значење епистемичке дистанце чува и без присуства модалног глагола *морати*, с тим што у том случају клауза логично долази испред управне клаузе, уп.:

(46) **Чим** се толико *жури*, одавно *није јео.*

(47) **Чим је** цео свет *устао* против нас, значи[9] да *смо омиљени* Богу (Интернет).

Везник чим у условним конструкцијама с ослабљеном хипотетичношћу

У реченицама с погодбеним клаузама категоријалног комплекса условљености Дојчил Војводић разликује четири типа ситуација које издваја полазећи од модалних или временских обележја хипотаксе: а) реалну; б) евентуалну; в) потенцијалну и г) ирealну ситуацију која служи као услов за остваривање ситуације у главној реченици[10] (Војводић 2015: 137–140;

---

[9] Глагол *значи* овде има функцију, блиску тој коју реализује у таквим конструкцијама глагол *мора* — указује на логичку претпоставку.

[10] У темељном истраживању посвећеном овој проблематици (Војводић 2015) аутор наведене типологије указује да четворочлани модел класификације хипотаксичких погодбених значења преузима од М. Кравара (Кравар 1985), те га разрађује и донекле модификује на конкретним примерима у својим бројним радовима, као и у поглављу посвећеном опису конструкција са клаузама категоријалног комплекса условљености: узрочним, последичним, циљним, погодбеним, допусним, у капиталној Синтакси сложене реченице под редакцијом П. Пипера (Војводић 2018: 433–490). Д. Војводић такође истиче да се у литера-

Војводић 2018: 433–490). Ако следимо модалну логику исказа, ова подела је заснована на трима могућностима усклађености поруке са стварношћу, која се или констатује као чињеница, или допушта, или искључује у поруци (Шведова 1980: 563).[11]

У складу с наведном поделом хипотаксе, везник чим је погодан за употребу у реченицама с *евентуалном хипотетичношћу* — у погодбеним конструкцијама са ослабљеном хипотетичношћу, када се констатује подударност са стварношћу оног што се саопштава у управној реченици ако је испуњен услов у клаузи, уп.:

(48) **Čim** ga *ne podržavaš*: PRS.IPFV ispod pazuha, on *pada*: PRS.IPFV (И. Андрић, *На Дрини ћуприја*).

(48′) [→ Ако/кад га не подржаваш испод пазуха, он пада.]

У таквим конструкцијама везник чим се може заменити везником ако, односно везником кад(а), у реченици која је обележена контаминираним хипотетичко-темпоралним односом предикација (48′).

Глаголски облици презента у предикатима клаузе и управне реченице указују на *хабитуалну условљеност ситуација* — сваки пут, кад се дешава ситуација Q, дешава се ситуација P. Таква врста условљености се може посматрати као логичко закључивање које је засновано на емпиријским аргументима.

О темпорално-хипотетичкој вредности везника чим у таквим конструкцијама сведоче и њихови преводи на руски језик, у којима се употребљава везник если ’ако’ с ослабљеном хипотетичношћу, уп.:

(49) **Чим** *се дигне*: PRS.PFV поклопац и *отвори*: PRS.PFV кутија, *долазимо*: PRS.IPFV (као што је речено) до површине (М. Павић, *Кутија за писање*).	(49′) **Если** *поднять* крышку и *открыть* ящик, перед нами *окажется* поверхность для письма (пер. Л. Савельева, *Ящик для письменных принадлежностей*)

тури о овом питању не разликују увек реални и евентуални услов, тј. да се код српских синтаксичара оба случаја посматрају као реална хипотетичност, као и да се не разликују евентуални и потенцијални услов у другим значајнимм граматикама словенских језика. Рецимо, у академијиној граматици руског језика под редакцијом Н. Шведове (Шведова 1980: 562) издвојене су, поред реалних, само нереалне и потенцијалне условне реченице. По мишљењу Д. Војводића, северносло̀венски (источни и западни) језици, за разлику од јужнословенских, не разликују реалну од евентуалне условљености јер немају граматичка средства за разграничење датих типова хипотетичке модалности (Војводић 2015: 137).

[11] «Под основной модальной характеристикой понимается отношение сообщаемого к действительности. В предложениях, выражающих обусловленность, выявляются три вида такого отношения: соответствие действительности либо исключается (*Если бы отец был жив, он бы радовался успехам сына*), либо допускается (*Если он приехал, то он обязательно даст нам знать*), либо утверждается (*Раз он приехал, он нам поможет*)» (Шведова 1980: 563).

Имперфективни презент или футур I у управној реченици уз свршени презент у зависној клаузи с везником чим, може указивати на *потенцијалну хипотетичност* у конструкцији (49–50). Говорник претпоставља да *ако/кад(а)* се деси ситуација Q, десиће се ситуација P. Таква условљеност је заснована на логичком закључивању, дакле, инференцијално је обележена, што може додатно нагласити модални лексички показатељ говорникове епистемичке дистанце према саопштаваном, уп.:

(50) **Чим** ти *кажем*: PRS.PFV шта је, ћуп *ће* за тебе и за друге *неминовно*: MOD *вредети*: FUT.I.IPFV мање него сада (М. Павић, *Хазарски речник*).

(50′) [→Ако ти кажем шта је, ћуп ће за тебе и за друге неминовно вредети мање него сада.]

У конструкцијама с везником чим, можемо констатовати и трећи тип условљености — *евиденцијалну хипотетичност*, када се у клаузи саопштава о реалној ситуацији, о којој, међутим, говорник сазнаје из других руку. Таква реална ситуација служи говорнику као основа за закључивање. Реалност ситуације у клаузи истиче глаголски облик, који указује на садашњи или прошли временски план (најчешће перфекат). Ипак уместо везника чим у таквим примерима могуће је употребити и везник ако, уп.:

(51) **Чим** ти *се не јавља*: PRS.IPFV, *није*: PRS.IPFV више *заинтересован* (Разг.). [→Ако ти се не јавља, није више заинтересован.]

(52) Мора да *је одустао*: PRF.PFV од студија, **чим** *не долази*: PRF.IPFV на предавања (Разг.). [→Мора да је одустао од студија ако не долази на предавања.]

С друге стране, везник чим у примерима (51–52) није могуће заменити везником кад(а), иако се потоњи одликује ослабљеном хипотетичношћу. Везник ако у наведеним примерима је прихватљив из тог разлога што се говорник на одређени начин дистанцира од информације која се саопштава у клаузи, уп. такође:

(53) **Чим** ти *се није јавио*: PRS.PFV, *није*: PRS.IPFV више *заинтересован* (Разг.).

(53′) [→ Ако је тако као што кажеш, да ти се није јавио, онда није више заинтересован.]

(54′) ***Када** ти *се није јавио*: PRS.PFV, *није*: PRS.IPFV више *заинтересован.*

У руским условним конструкцијама с ослабљеном хипотетичношћу употребљава се везник раз, уз корелативне речи то, так, значит, следовательно, следует, стало быть. Такве руске реченице можемо превести на српски језик помоћу конструкција с везником чим, који у том случају исказује условни однос. У таквој зависној клаузи могуће је употребити и везник если/ако, али пошто је хипотетичност ослабљена, у руским конструкцијама тог типа користи се везник раз, којем одговара везник чим у српском језику:

Руски	Српски
(55) **Раз** вы согласились, **так** отказываться неудобно (разг. речь).	(55′) **Чим** сте пристали, незгодно је да се одустане (разг.).
(56) Люди заметили это, и никто не решался заговорить с ним в это время. И зачем он ездил в область, и куда там ходил, тоже не спрашивали. **Раз** молчит, **значит** не хочет говорить об этом, значит зачем же бередить душу расспросами (Шукшин).[12]	(56′) Људи су то приметили и нико се није усуђивао да разговара са њим у овом тренутку. А зашто је ишао у рејон и код кога је тамо ишао, нису се распитивали. **Чим** ћути, значи да не жели да прича о томе, значи не треба стајати човеку на муку распитивањем.
(57) Они рассуждают логично: **раз** появилась пародия, **значит** я чего-то стою (газ.).	(57′) Они резонују логично: **чим** се појавила пародија, значи да нешто вредим.

Приметићемо да у свим наведеним примерима постоје и лексички показатељи евиденцијалности. У питању су речи које указују на чињеницу да се до информације која је изнета у клаузи дошло из других руку, уп.: (55) *вы согласились* (информација потиче од адресата); (56) *люди заметили ... раз молчит* (X је закључио); (57) *они рассуждают* (X резонује). Наведено потврђује да у конструкцијама овог типа везник чим не указује на *субјективни критеријасоцијативно-фреквенцијског типа* у клаузи (Ковачевић 2012: 120), нити на *логичку заснованост каузалности* (Војводић 2018: 444), већ на *хипотетичност која је последица говорниковог дистанцирања од информације коју износи у клаузи*. У овом случају можемо констатовати присуство *евиденцијалних обертонова* у функционалном обухвату везника чим. У источнословенским језицима такву функцију врши везник раз, о чему сведоче и примери (24–26; 55–57).

О хипотетичности руских конструкција с везником раз, између осталог, сведочи чињеница да се потоњи најчешће преводи на украјински језик помоћу условног везника якщо ’ако’ или темпорално-условног везника коли ’кад(а)/ако’ (в. раније наведене примере (28′–29′)).

Везник раз у украјинском језику најчешће се јавља у конструкцијама са значењем логичке заснованости, аргументације онога о чему се износи мишљење у главној реченици. Таквом везнику увек одговара везник раз у руском језику, уп.:

Украјински	Руски
(58) Ну **раз** *вбив* уже — *закопай*, хочеш одкровенно — не закопуй (М. Куліш, *Патетична соната*).	(58′) Ну, **раз** *убил* уже — *закопай*, хочешь откровенно — не закапывай. (пер. П. Зенкевич, С. Свободина, *Патетическая соната*)

[12] Руски примери у овој табели преузети су из (Шведова 1980: 582).

Украјински	Руски
(59) **Раз** я вас *наздогнала*, то що ж тепер *маю робити*? (М. Куліш, *Патетична соната*).	(59′) **Раз** я вас *догнала*, то что же мне теперь *делать*?

У таквим примерима источнословенски везник РАЗ је изофункционалан условно-темпоралним везницима ((рус.) ЕСЛИ, (укр.) КОЛИ/ЯКЩО, (блр.) КАЛІ), који представљају ситуацију као датост, коју, по мишљењу говорника, „прималац неће порећи“ (Иорданская, Мельчук 2007: 495).

У српском језику, наведеним источнословенским конструкцијама с везником РАЗ могу одговарати реченице с везником ЧИМ, ПОШТО, АКО, КАД (ВЕЋ). Ови везници се јављају уз глагол у предикату зависне клаузе који указује на прошли временски план, односно на неку врсту прошлог реалног услова који је основа за изношење става у главној реченици:

Руски	Српски
(60) Зря живет. Или нет — ей тоже *нужно жить*, **раз** она *родилась* (А. Платонов, *Вся жизнь*).	(60′) Залуд живи. Или не — она такође *треба да живи*, ***чим*** *се родила.* (пер. В. Јагличић)

С друге стране, везник ЧИМ може указивати на успостављање логичке зависности између двеју ситуација, те појављивање једне од њих, која је садржана у клаузи, неизоставно повлачи појављивање друге. У исказима тог типа говорник представља ситуацију X као такву коју, по његовом мишљењу, саговорник неће порицати, што му даје основа за одређену констатацију, нпр.:

(61) **Чим** вас на Западу оптуже да сте „емотивни“, значи да хоће нешто да вам отму.

Иако се и у таквим исказима може јавити везник АКО, уп. (***Ако*** *вас на Западу оптуже да сте „емотивни“, значи да хоће нешто да вам отму*), хипотетичност је овде секундарна, док је у првом плану констатација која је заснована на говорниковој процени или, што је веома често, стереотипној представи о логичкој заснованости закључка који, по правилу, почиње са *значи*. Треба додати да се у таквим конструкцијама, као што је већ било напоменуто, остварује секундарни таксис контактне антериорности, тј. зависна ситуација непосредно претходи главној.

Поглед из перспективе порекла везника

Ако се посматра дијахронијски, везник ЧИМ ван употребе у временским реченицама представља кондензовану структуру ЧИМ ЈЕ СЛУЧАЈ ДА, уп.:

(62) **Чим** багрем овако *мирише*, *биће кише* <= **Чим је случај да** багрем овако *мирише*, *биће кише.*

Источнословенски везник раз етимолошки се такође може повезати са именицом *раз* ’случај’, уп.:

(63) (рус.) **Раз** на **раз** не приходится.
’Сваки је **случај** за себе.’

Раз као прилог у руском језику, у значењу ’једном’ не само указује на јединствен случај, већ на случај који по нечему одудара од осталих, нпр.:

(64) *Возвращался* я **раз** с работы домой поздно.
’Враћао сам се једном с посла кући касно.’

У наведном примеру (64) из мноштва долазака с посла кући прилог *раз* маркира конкретан случај, који по нечем одудара од њему сличних.

С друге стране, српски везник чим такође може бити преведен на руски језик помоћу лексичких средстава који указују на конкретан случај или на скуп случајева који се по нечем издвајају од осталих случајева, уп.:

(65) Чинови у хазарској администрацији према најновијим одредбама двора смањују се, а не расту, **чим** их напусти онај ко их је раније држао, дакле неки каганов вршњак или странац (М. Павић, *Хазарски речник*).	(65′) В соответствии с правилами придворной жизни, должности в хазарской администрации не росли, а уменьшались **в том случае, если** освобождались теми, кто занимал их раньше, какими-нибудь ровесниками кагана или инородцами.
(66) Но люди, шедшие сюда из разных концов железнодорожного района, знали, что в школе не могут спать, **раз** поднята ночная тревога (Н. Островский, *Как закалялась сталь*).	(66′) Али су људи који су овамо ишли са разних крајева железничког рејона знали да у школи не спавају **чим** је дигнута ноћна узбуна.
(67) Ali **čim** ga slučaj ili posao ili bolest izdvoje i usame, ti podaci počinju odjednom da blednu i gasnu, da se neverovatno brzo suše i raspadaju, kao beživotna maska od hartije i laka koju je čovek jednom upotrebio. (I. Andrić, *Travnička hronika*)	(67′) Но **стоит** нам **только** случайно, по делу или из-за болезни, вырваться из привычной среды, как те же самые факты начинают вдруг бледнеть и тускнеть, с поразительной быстротой засыхать и рассыпаться, как безжизненная маска из бумаги и лака, которой человек однажды воспользовался.

Наведени примери (65–67; 65′–67′) потврђују да специфичност догађаја о којем се саопштава у клаузи, његова јединственост или издвојеност у односу на сличне ситуације, такође може бити разлог употребе везника чим у српском језику, односно везника раз и њему изофункционалних у источнословенским језицима. Ова „унутрашња форма“ разматраног српског везника огледа се и у руским конструкцијама с глаголом *стоит,* уз везник только или без њега, којима се такође преводе српске реченице с везником чим, уп.: (67–67′).

Закључци

Везник чим типично функционише у српском језику у темпоралним конструкцијама с перфективним глаголима у управној реченици и зависној клаузи. Притом се реализује значење контактне антериорности, када ситуација у клаузи непосредно претходи ситуацији у управној реченици.

У појединим случајевима, у конструкцијама контактне антериорности с везником чим, могућа је употреба имперфективног глагола у предикату управне реченице. У том случају претежно су у питању имперфективни глаголи који испољавају тенденцију ка реализацији ингресивног значења или модални глаголи код којих је аспектуална вредност ослабљена пројекцијом пунозначног глагола у предикату допунске клаузе или у инфинитиву уз модални глагол.

Уколико у зависној клаузи постоји свршени потенцијал а у управној реченици потенцијал (независно од вида) или имперфективни глагол, реализује се значење контактне антериорности при понављању ситуација.

Везник чим у конструкцији с имперфективним глаголом у једном, најчешће зависном, делу сложене реченице или у њена оба дела, у зависности од контекста, може указивати на темпорално-узрочно или темпорално-условно значење конструкције.

У конструкцијама које нису чисто темпоралне, већ су контаминиране и другом врстом семантичко-синтаксичког односа, везник чим функционише као двовалентни везник који отвара позиције за две предикације, од којих је једна главна а друга зависна само условно јер се често дешава *прерасподела функција између главне реченице и зависне клаузе*. Зависна клауза указује на чињенично стање или реалну ситуацију, која служи као основ за закључивање о њеном логичком узроку, изнетом у главној реченици. Такав семантичко-синтаксички однос у лингвистичкој литератури је означен као *однос обрнуте условљености.*

У појединим случајевима везник чим има епистемичке и евиденцијалне обертонове, посебно кад се користи у конструкцијама с глаголом *мора* у управној реченици.

Могућност замене везника чим темпорално-узрочним везником пошто или темпорално-условним везником кад(а) указује на разливеност његове семантике која балансира између темпорално-узрочне и темпорално-условне. Употреба везника чим указује на неопходност истицања логичке заснованости или аргументације оног што се износи у управној реченици.

Везник чим у условним конструкцијама с ослабљеном хипотетичношћу може указивати на однос *евентуалне, хабитуалне, потенцијалне* и *евиденцијалне хипотетичности*.

Српском везнику чим одговара источнословенски везник раз, који у руском језику има ширу палету значења, док му у украјинском језику одговарају специјализованији везници раз, коли, якщо, оскільки, а у белоруском — раз и темпорално-условни везник калі.

Специфичност догађаја о којем се саопштава у клаузи, његова јединственост или издвојеност у односу на сличне ситуације, такође може бити разлог употребе везника чим у српском језику, односно везника раз и њему изофункционалних у источнословенским језицима, што је условљено примарном семантиком наведених везника.

ЛИТЕРАТУРА

Антонић Ивана. „Временска реченица“. Пипер Предраг (ред.). Пипер Предраг, Алановић Миливој, Павловић Слободан, Антонић Ивана, Николић Марина, Војводић Дојчил, Поповић Људмила, Танасић Срето, Марић Биљана. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику.* Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018: 289–363.

Војводић Дојчил. „О каузално-импликативним односима у српској хипотакси (комплекс условљених зависносложених реченица)“. *Јужнословенски филолог* 71/3–4 (2015): 121–186.

Војводић Дојчил. „Реченице са клаузама категоријалног комплекса условљености: узрочним, посљедичним, циљним, погодбеним, допусним“. Пипер Предраг (ред.). Пипер Предраг, Алановић Миливој, Павловић Слободан, Антонић Ивана, Николић Марина, Војводић Дојчил, Поповић Људмила, Танасић Срето, Марић Биљана. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику.* Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018: 433–490.

Иорданская Лидия Н., Мельчук Игорь А. *Смысл и сочетаемость в словаре.* Москва: Языки славянских культур, 2007.

Кравар Мирослав. „Модална типологија хипотетичкога периода у хрватско-српском језику“. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 14/2 (1985): 11–21.

Ковачевић Милош. *Узрочно семантичко поље*. Београд: Јасен, 2012.

Ляпон Майя В. «Предложения расчлененной структуры». Шведова Н. Ю. (ред.). *Русская грамматика. Том II. Синтаксис*. Москва: Институт русского языка Академии наук СССР, Издательство «Наука», 1980: 539–615.

Пипер Предраг. „Синонимије и конверзије с глаголом *морати*“. *Научни састанак слависта у Вукове дане* XII/1 (1983): 167–172.

Поповић Људмила. *Контрастивна граматика украјинског и српског језика: таксис и евиденцијалност.* Српски језик у поређењу са другим језицима. Књига 3. Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 2014.

Поповић Људмила. „Синтакса таксиса“. Пипер Предраг (ред.). Пипер Предраг, Алановић Миливој, Павловић Слободан, Антонић Ивана, Николић Марина, Војводић Дојчил, Поповић Људмила, Танасић Срето, Марић Биљана. *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику.* Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2018: 491–595.

Храковский Виктор С. „Категория таксиса (общая характеристика)“. *Вопросы языкознания* 2 (2003): 32–54.

Храковский Виктор С., Барентсен Адриан (ред.). *Таксис в славянских языках. Типологический анализ.* Том I. Москва: Издательский Дом ЯСК, 2024. 832 с.

Храковский Виктор С., Барентсен Адриан (ред.). *Таксис в славянских языках. Типологический анализ.* Том II. Москва: Издательский Дом ЯСК, 2024. 592 с.

Христіанинова Раїса О. *Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові.* Київ: Інститут української мови Національної академії наук України, Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012.

Шведова Наталья Ю. (ред.). *Русская грамматика. Том II. Синтаксис*. Москва: Институт русского языка Академии наук СССР, Издательство «Наука», 1980.

REFERENCES

Antonić Ivana. „Vremenska rečenica“. Piper Predrag (red.). Piper Predrag, Alanović Milivoj, Pavlović Slobodan, Antonić Ivana, Nikolić Marina, Vojvodić Dojčil, Popović Ljudmila, Tanasić Sreto, Marić Biljana. *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2018: 289–363.

Vojvodić Dojčil. „O kauzalno-implikativnim odnosima u srpskoj hipotaksi (kompleks uslovljenih zavisnosloženih rečenica)“. *Južnoslovenski filolog* 71/3–4 (2015): 121–186.

Vojvodić Dojčil. „Rečenice sa klauzama kategorijalnog kompleksa uslovljenosti: uzročnim, posljedičnim, ciljnim, pogodbenim, dopusnim“. Piper Predrag (red.). Piper Predrag, Alanović Milivoj, Pavlović Slobodan, Antonić Ivana, Nikolić Marina, Vojvodić Dojčil, Popović Ljudmila, Tanasić Sreto, Marić Biljana. *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2018: 433–490.

Iordanskaya Lidiya N., Mel’chuk Igor’ A. *Smysl i sochetaemost’ v slovare*. Moskva : Yazyki slavyanskih kul’tur, 2007.

Kravar Miroslav. „Modalna tipologija hipotetičkoga perioda u hrvatsko-srpskom jeziku“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 14/2 (1985): 11–21.

Kovačević Miloš. *Uzročno semantičko polje*. Beograd: Jasen, 2012.

Lyapon Majya V. „Predlozheniya raschlenennoj struktury“. Shvedova N. Yu. (red.). *Russkaya grammatika. Tom II. Sintaksis*. Moskva: Institut russkogo yazyka Akadymii nauk SSSR, Izdatel’stvo „Nauka“, 1980: 539–615.

Piper Predrag. „Sinonimije i konverzije s glagolom *morati“*. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* XII/1 (1983): 167–172.

Popović Ljudmila. *Kontrastivna gramatika ukrajinskog i srpskog jezika: taksis i evidencijalnost*. Srpski jezik u poređenju sa drugim jezicima. Knjiga 3. Beograd: SANU, Odeljenje jezika i književnosti, 2014.

Popović Ljudmila. „Sintaksa taksisa“. Piper Predrag (red.). Piper Predrag, Alanović Milivoj, Pavlović Slobodan, Antonić Ivana, Nikolić Marina, Vojvodić Dojčil, Popović Ljudmila, Tanasić Sreto, Marić Biljana. *Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku*. Novi Sad: Matica srpska, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2018: 491–595.

Hrakovskij Viktor S. „Kategoriya taksisa (obshchaya harakteristika)“. *Voprosy yazykoznaniya* 2 (2003): 32–54.

Hrakovskij Viktor S., Barentsen Adrian (red.). *Taksis v slavyanskih yazykah Tipologicheskij analiz*. Tom I. Moskva: Izdatel’skij Dom YASK, 2024. 832 s.

Hrakovskij Viktor S., Barentsen Adrian (red.). *Taksis v slavyanskih yazykah Tipologicheskij analiz*. Tom II. Moskva: Izdatel’skij Dom YASK, 2024. 592 s.

Hristianinova Raïsa O. *Skladnopidryadni rechennya v suchasnij ukraïns’kij literaturnij movi*. Kiïv: Institut ukraïns’koï movi Nacional’noï akademiï nauk Ukraïni, Vidavnichij dim Dmitra Burago, 2012.

Shvedova Natal’ya Yu. (red.). *Russkaya grammatika. Tom II. Sintaksis*. Moskva: Institut russkogo yazyka Akademii nauk SSSR, Izdatel’stvo «Nauka», 1980.

Людмила Попович

СОЮЗ *ЧИМ* В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ В СРАВНЕНИИ С ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИМ СОЮЗОМ *РАЗ*

Резюме

Синтаксический статус союза *чим* в сербском языке особый — в зависимости от различных морфологических, лексических, синтаксических и прагматических показателей он может указывать на семантико-синтаксические отношения, «балансирующие» от вре-

менных до причинных или условных с ослабленной гипотетичностью. Исходя из теории зависимого таксиса В. С. Храковского, в статье описаны разные виды таксисных конструкций с союзом *чим*. Цель данной статьи заключается в том, чтобы выделить и описать в сербском языке все типы конструкций с союзом *чим*. Особое внимание уделяется конструкциям, в которых отмечено *отношение обратной причинной обусловленности* между главной и зависимой частью. В таких конструкциях главное предложение указывает на предполагаемую причину ситуации, а придаточное — на реальную ситуацию, которая служит основой для логического заключения о том, что является ее причиной. Подобным сербским конструкциям в восточнославянских языках соответствуют предложения с союзом *раз*, в которых происходит такое же перераспределение функций между главной и придаточной частью предложения. На конкретных примерах также показано, что союз *чим* в сербском языке, подобно восточнославянскому союзу *раз*, функционирует и *в условных конструкциях с ослабленной гипотетичностью*. Выделены конкретные виды таких предложений — с *возможным, хабитуальным и потенциальным* условием в придаточной части. Высказано предположение о том, что союз *чим* используется в условных предложениях с реальным условием в придаточной части с целью подчеркивания косвенного источника информации о ситуации, являющейся таким реальным условием.

Ключевые слова: союзы *чим* и *раз*, таксис, обратная причинная обусловленность, ослабленная гипотетичность, сербский, русский, украинский, белорусский.